

*Гіденко Є. С.,**капітан поліції,**викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки**факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності**Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

КІБЕРБУЛІНГ: НАСИЛЬСТВО В СОЦІАЛЬНІЙ МЕРЕЖІ

Анотація. Стаття присвячена здійсненню аналізу нагальної проблеми нової форми насильства у більш сучасній і поширеній для всіх сфер спілкування, а саме віртуальній, що стосується не лише дітей, а й молоді – кібербулінгу. Визначено його основне поняття, феномен виникнення та поширення, історичний процес становлення й розвитку, характерні риси, опис різних сфер його виявів, а також зазначено основні види відповідальності за його вияви.

Вказано наслідки, до яких може призвести участь зазначених вище осіб у здійсненні самого кібербулінгу. Також зазначається практика протидії цьому негативному явищу за кордоном, а надаються певні рекомендації щодо запобігання кібербулінгу. Автор здійснює аналіз як вітчизняних, так і закордонних досліджень, тематикою яких є саме проблема кібербулінгу, визначення напрямів його поширення, відображення у різних формах, що допомагає більше та ґрунтовніше підійти до визначення самого поняття «кібербулінг» та повного його розуміння.

Здійснюється опис основних психологічних особливостей кібербулінгу, характеризується підхід до його визначення й із психологічної точки зору. Також було наведено низку умов, що можуть істотно впливати на процедуру трансформації традиційного, звичайного для всіх булінгу, у віртуальний, який підлягає розгляду. Наведено як приклад основні напрями та пропозиції щодо протидії цьому протиправному явищу, рекомендації щодо протистояння медіанасильству як в Україні, так і в усьому світі. Зазначено пояснення у необхідності поширення інформації про кібербулінг серед дітей і молоді відповідними педагогічними працівниками, батьками та психологами з метою здійснення профілактичного заходу, аналізу та прийняття відповідних дій з метою його подолання.

Ключові слова: соціальні мережі, інтернет-мережа, запобігання, протидія, класифікація, віртуальний простір, підлітки, кібербулінг, спілкування, насильство, агресія, кібернапади.

Постановка проблеми. З початком поширення інтернет-простору суспільство почало активно користуватися всіма наданими ним благами. Проте можна помітити дисбаланс у гуманізації форм спілкування користувачів мережі, зокрема це стосується підлітків. Хоча інтернет-спілкування змогло полегшити застосування електронних ресурсів з метою розвитку особистості, але й стало одним з інструментів цькування, вчинення насильницьких дій відносно не лише своїх однолітків, а й навіть незнайомих людей.

Ця проблема пояснюється прогалиною батьків у належному вихованні своїх дітей, а також тим, що в них відсутня можливість здійснення навіть мінімального контролю в мережі. Дослідники значну увагу приділяють тому факту, що самі діти

часто виступають віртуальними агресорами, спрямовуючи насильницькі дії проти ровесників. Тому можна стверджувати, що завдяки інформаційним технологіям знайшов свій розвиток такий вид насильства, як віртуальний. На відміну від інших, звичних для нас видів насильства, цей тип важче контролювати й притягувати до відповідного виду відповідальності за його вчинення, адже сучасні розробки дозволяють здійснювати насильницькі дії з фейкових сторінок, справжніх власників яких буде набагато важче знайти і притягти до юридичної відповідальності.

Метою дослідження є аналіз сучасних проблем віртуального насильства та аналіз феномену кібербулінгу серед підлітків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кібербулінг за останнє десятиліття досить інтенсивно вивчається зарубіжними дослідниками, у працях яких з різних позицій розглядається суть цього виду булінгу, його чинники, класифікація, напрями відповідної превентивно-корекційної роботи B. Belsey, C. Blaya, R.M. Kowalski, S.P. Limber, D. Olweus, S. Hinduja, J.W. Patchin, P.K. Smith, K.R. Mehari, N. Willard, P.A. Внебращных, С. Котовою. Відносно недавно кібербулінг став предметом психологічного вивчення і в Україні, зокрема у працях вчених Т.В. Миронюк, Л.А. Найдьонова, О.В. Лапа, М.С. Грінченко, О.В. Момот, Н.М. Пантелєєва, І.Г. Лубенець та інших.

Вклад основного матеріалу дослідження. Кібербулінг варто визначати новою формою агресії, за якої насильницькі дії здійснюються для роздратування, заподіяння шкоди або приниження людини за допомогою інформаційно-комунікаційних засобів: мобільних телефонів, електронної пошти, соціальної мережі. І навчальний процес, і вільний час молоді нині відбувається здебільшого у формі інформаційно-комунікаційних технологій.

Термін «булінг» почав широко вживатися в Україні відносно нещодавно, але вже встиг закріпитися законодавчо. У 2018 році Верховною Радою України був прийнятий закон про протидію булінгу [1], який передбачає штраф безпосередньо за сам булінг і за приховування працівниками навчальних закладів випадків знущань.

Одним із найпоширеніших різновидів булінгу є кібербулінг. Отже, якщо булінг – це психологічний терор, цькування, побиття однієї людини іншою, то кібербулінг – це «цькування онлайн», що передбачає жорстокі дії з метою дошкулити, нашкодити, принизити людину з використанням інформаційно-комунікаційних засобів: мобільних телефонів, електронної пошти, соціальних мереж, форумів, блогів, онлайн-відеоігор.

Протягом останнього десятиліття завдяки застосуванню кількісних і якісних методів дослідження кібербулінг став краще зрозумілим, набув чіткіше окреслених визначальних ознак. Більшість дослідників до таких ключових ознак відносять навмисність, тривалість, повторюваність і владну нерівність викривлених стосунків, коли жертва не може себе легко захистити від кібернападів [2].

Президент громадської комісії Нью-Йорка з питань злочинності Річард Аборн висловився так: «Небезпека соціальних мереж полягає у тому, що вони забезпечують платформу, яка може швидко посилити будь-яке насильство, оскільки воно стає постійно доступним для всіх, хто його бачить. Все більше віртуальних конфліктів у соціальних мережах переростають у фізичне насильство, таке як напади, стрілянина та вбивства. Дуже важливо, щоб молоді люди розуміли ризики, пов'язані з певними видами постів, та обставини, що збільшують ймовірність насильства» [3, с. 161].

П.С. Воропаєв у своєму дослідженні зазначає, що кібербулінг може набувати різних форм. Правопорушники можуть поширювати необґрунтовані чутки в інтернеті; зламати обліковий запис електронної пошти; поширювати в інтернеті фотографії чи відео без згоди осіб, яких сфотографували чи зняли; залякувати людину через соціальні мережі, створювати підроблені профілі, надсилати образливі повідомлення, глузування, зламувати та викрадати облікові записи (Yahoo, Facebook), створювати теми для дискусії, групи або сторінки в соціальній мережі проти певної людини. Важко визначити та контролювати насильство у кіберпросторі [4, с. 173].

Л.А. Найдьонова у процесі дослідження дійшла висновку, що в широкому сенсі варто віднести усі психологічні небезпеки в інтернет-середовищі, які діють як тиск кіберсередовища, спрямований на персональне враження людини або групи людей до тих, які відповідають основним критеріям булінгу (навмисність, тривалість-повторюваність і нерівність). До більш вузького сенсу не відносяться такі види інтернет-небезпек, як технічні кібератаки (втручання у роботу пристроїв) або медіаризики маніпулювання і нав'язування непотрібної інформації, що передбачають скоріше роботу з певними цільовими аудиторіями, а не персоналізованими користувачами як мішенями кібербулінгу [5, с. 150].

До основних психологічних особливостей кібербулінгу варто віднести високу проникність, швидкість поширення інформації, широту аудиторії, використання технічних засобів зв'язку, відсутність безпосереднього міжособистісного контакту, цілеспрямованість тероризування, агресивну насильницьку поведінку ініціатора цькування, втрату об'єктом знушань контролю над ситуацією, анонімність агресора.

Оскільки явище кібербулінгу відбувається саме в інформаційному середовищі, то нині можна зустріти кілька верифікацій цього терміну: «кібер-мобінг», «електронне знушання», «електронний булінг», «соціальна онлайн-жорстокість», «цифрова агресія».

Н.І. Божко у своїй праці вказує на те, що кібер-мобінг відбуваються в різних формах: образи, жорстокі розмови, які часто не відповідають дійсності, крадіжка віртуальної ідентичності, розкриття інтимної інформації, неодноразові погрози через електронні повідомлення, сексуальні домагання за допомогою образливих зображень і повідомлень. Для кібер-мобінгу характерно:

– анонімність: правопорушники користуються псевдонімами, можуть висловити своїй жертві те, чого не скажуть при розмові віч-на-віч, при цьому не визнають наслідків своїх дій і не відчувають співчуття до жертви;

– більше охоплення, що відбувається шляхом знушання у кібер-просторі. При цьому охоплюється дуже велика аудиторія;

– більш тривалий період: кібер-мобінг дозволяє цькувати жертву в будь-який час доби, тобто 24 години поспіль [6, с. 159].

Сучасні американські дослідники Робін Ковальські, С'юзан Лімбер і Патріція Агатстон виділяють вісім типів поведінки, які характерні для кібербулінгу, відображають більшість різновидів негативного впливу в інтернет-просторі:

1. Суперечки, або флеймінг – обмін короткими гнівними і запальними репліками між двома чи більше учасниками, використовуючи комунікаційні технології.

2. Нападки, постійні виснажливі атаки – найчастіше це залучення повторюваних образливих повідомлень, спрямованих на жертву (наприклад, сотні смс-повідомлень на мобільний телефон, постійні дзвінки) з переважанням персональних каналів комунікації.

3. Обмовлення, зведення наклепів – розповсюдження прихильної неправдивої інформації з використанням комп'ютерних технологій.

4. Самозванство, втілення в певну особу – переслідувач позиціонує себе як жертву, використовуючи її пароль доступу до її акаунту в соціальних мережах, блогу, пошти, системи миттєвих повідомлень, а потім здійснює негативну комунікацію.

5. Ошуканство, видурювання конфіденційної інформації та її розповсюдження – отримання персональної інформації в міжособовій комунікації і передача її (текстів, фото, відео) в публічну зону інтернету або поштою тим, кому вона не призначалася.

6. Відчуження, ізоляція. Чим більше людина виключається із взаємодії, наприклад, у грі, тим гірше вона себе почуває і тим більше знижується її самооцінка.

7. Кіберпереслідування – це дії з прихованого вистежування, переслідування і тих, хто пересувається без діла поруч, здебільшого зроблені нишком, анонімно з метою організації злочинних дій на кшталт спроб звалтування, фізичного насильства, побиття.

8. Хепіслепінг – будь-які відеоролики, в яких записано реальні напади [7, с. 190].

Один із перших найвідоміших виявів кібербулінгу починався як розвага, коли у 2002 році американський підліток Гіслан Раза створив жартівливе відео про себе на основі сцен із фільму «Зоряні війни». Без згоди хлопця однокласники розмістили згадане відео в інтернеті, де його переглянули мільйони людей. Ця подія отримала неочікуваний розвиток: у 2004 році було створено спеціальний сайт із вказаним відеороликом, його похідними відеороликами, спецефектами та музикою з фільму. Сайт зібрав понад 76 мільйонів користувачів, а відео із зображенням хлопчика стало найбільш завантажуваним файлом 2004 року. Гіслан Раза отримав ярлик «дитина зоряних війн», а разом з ним психічну травму, через яку підліток був змушений звернутися до психіатрів [8, с. 294].

Варто зазначити, що в Україні з метою запобігання та протидії цьому явищу був створений спеціальний проект для шкіл «Школа у безпеці», але відповідних проектів для дорослих

майже немає. Сучасне законодавство щодо боротьби з кібербулінгом ще потребує детальної розробки. Відповідальність за кібербулінг уряд ухвалив своїми правками у січні 2019 року. Стаття 173-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) [9] регламентує, що за вчинення булінгу настає адміністративна відповідальність, а саме: за вчинення булінгу неповнолітньої чи малолітньої особи у вигляді штрафу або громадських робіт. У разі вчинення булінгу (цькування) неповнолітніми до 16 років відповідатимуть їх батьки або особи, що їх замінюють. Особливо передбачена відповідальність за приховування фактів булінгу.

Відповідно до ст. 173-4 КУпАП [9], держава має реагувати на цькування та інші дії, які вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого. Водночас під булінгом розуміється діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, зокрема із застосуванням засобів електронних комунікацій.

Щодо дорослих осіб чинне законодавство України не містить прямих норм, які передбачали б реагування держави на кібербулінг. Однак це не означає, що українське законодавство не містить будь-яких норм, які можна було б використати для захисту від кібербулінгу.

У журналістів для захисту від кібербулінгу є додаткові правові механізми, зокрема, ч. 2 ст. 171 Кримінального кодексу України (далі – ККУ) [10]. Однак у законодавстві України не зазначено, як саме може здійснюватися вплив, не обмежено способів такого впливу. У випадках, коли цькування в мережі Інтернет ґрунтується на національних, расових або інших подібних ознаках, такий кібербулінг може відповідати складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 161 ККУ [10].

У найтрагічніших випадках, якщо кібербулінг призвів до самогубства жертви або спроби самогубства, особу, винну в кібербулінгу, можуть притягнути до кримінальної відповідальності відповідно до ст. 120 ККУ [10]. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 07.02.2003 № 2 «Про судову практику у справах про злочини проти життя та здоров'я особи» [11] зазначає, що «28. Відповідальність за ч. 1 ст. 120 КК (2341-14) за доведення особи до самогубства або до замаху на самогубство настає за умови, що потерпілий вчинив відповідні дії внаслідок жорстокого поводження з ним, шантажу, примушування до вчинення протиправних дій або систематичного приниження його людської гідності винним. Під жорстоким поводженням слід розуміти безжалісні, грубі діяння, які завдають потерпілому фізичних чи психічних страждань. Систематичним приниженням людської гідності є тривале принизливе ставлення до потерпілого».

Основним способом правового захисту від кібербулінгу в законодавстві України залишається цивільно-правовий [12]: вимога спростування неправдивої інформації, використання права на відповідь щодо оціночних суджень, вимога відшкодування моральної і матеріальної шкоди, завданої поширенням неправдивої інформації про особу. Як і з іншими способами правового реагування на кібербулінг, цивільний позов можливий лише в тому разі, коли можна встановити конкретних осіб, що займаються цькуванням. За умови анонімності кібербулерів позов, поданий до суду без зазначення відповідачів, буде залишений без розгляду.

Ми вважаємо, що до первинних заходів, які будуть здійснюватися з метою запобігання та протидії випадкам «кібербулінгу», варто віднести проведення низки виховних бесід з учнями за напрямом юридичної відповідальності за вчинення таких протиправних діянь, роз'яснення правил етичної поведінки у суспільстві та трагічності ймовірних наслідків у випадку їх порушення. Вбачається необхідність у розробці певної системи превентивних заходів, які зможуть регулювати проблему виявів кібербулінгу в освітній сфері.

Висновки. Отже, після проведеного нами аналізу як зарубіжних, так і вітчизняних праць ми простежили, що більшість вчених характеризують поняття «кібербулінг» як традиційний «булінг». Категорія «булінг» тлумачиться вченими як агресивна поведінка, яка є навмисною та повторюваною, а також заснованою на дисбалансі сил, здійсненому окремою групою людей з метою принизити гідність іншої людини та встановити контроль над нею.

Насмішки та суперечки – не рідкість серед сучасних підлітків. Здійснення нападів на однолітків можуть варіюватися від переслідування у школі до цькування в інтернеті. Кібербулінг описує різні форми наклепів, переслідувань і примусу з боку людей, які використовують електронні засоби зв'язку.

Література:

1. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» № 2657-VIII від 18.12.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19#Text> (дата звернення: 12.04.2021).
2. Navarro R. Cyberbullying Across the Globe: Gender, Family and Mental Health / Navarro R., Yubero S., Larrañaga E. Springer International Publishing Switzerland, 2015. 283 с. ISBN 978-3-319-25550-7.
3. А.О. Бондарчук. Вплив соціальних мереж на насильство серед молоді у США. Попередження та протидія насильству у суспільстві (зарубіжний досвід). Харків, 2020.
4. П.С. Воропаєв. Насильство у кіберпросторі. Попередження та протидія насильству у суспільстві (зарубіжний досвід). Харків, 2020.
5. Найдюнова Л.А. Кібербулінг у підлітковому рейтингу інтернет-небезпеки. *Психологічні науки: проблеми і здобутки*. 2018. Вип. 1. С. 141–159.
6. Н.І. Божко. Кібер-мобінг серед дітей і підлітків. Попередження та протидія насильству у суспільстві (зарубіжний досвід). Харків, 2020.
7. Б.С. Єрмоленко. Насильство в мережі Інтернет. Кібербулінг. Попередження та протидія насильству у суспільстві (зарубіжний досвід). Харків, 2020.
8. Лапа О.В. Явище кібербулінгу як соціально-педагогічна проблема віртуального спілкування сучасних дітей та молоді / О.В. Лапа // *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Педагогіка, психологія, філософія*. 2013. Вип. 192(1). С. 291–298.
9. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 7 грудня 1984 року № 8073-X. *Відомості Верховної Ради України* № 51. Ст. 1122. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 12.04.2021).
10. Кримінальний кодекс України : Закон України від 10 січня 2002 року № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 12.04.2021).
11. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 07.02.2003 № 2 «Про судову практику у справах про злочини проти життя та здоров'я особи».

12. Цивільний кодекс України № 435-IV від 16.01.2003, редакція від 01.01.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 12.04.2021).

Gidenko Ye. Cyberbullying: violence on the social network

Summary. The article is devoted to the analysis of the urgent problem of a new form of violence in a more modern and widespread for all spheres of communication, namely – virtual, which concerns not only children but also young people – cyberbullying. Its basic concept, the phenomenon of origin and spread, the historical process of formation and development, characteristics, description of various areas of its manifestations, as well as the main types of responsibility for its manifestations. The consequences to which the participation of the above-mentioned persons in the implementation of cyberbullying itself can lead are indicated.

In addition, the practice of counteracting this negative phenomenon abroad is also noted, as well as certain recommendations for the prevention of cyberbullying at present. The author analyzes both domestic and foreign research

on the problem of cyberbullying, defining the directions of its spread, reflection in various forms, which helps a more and more thorough approach to defining the concept of “cyberbullying” and its full understanding. The description of the basic psychological features of cyberbullying is carried out, the approach to its definition and from the psychological point of view is characterized.

In addition, a number of conditions have been identified that could significantly affect the process of transforming traditional, common bullying into virtual bullying. Also, the main directions and proposals for counteracting this illegal phenomenon, recommendations for combating media violence both in Ukraine and around the world in particular are given. An explanation is given for the need to disseminate information about cyberbullying among children and young people among relevant educators, parents and psychologists in order to implement a preventive measure, analyze and take appropriate action to overcome it.

Key words: Social networks, Internet, prevention, counteraction, classification, cyberspace, adolescents, cyberbullying, communication, violence, aggression, cyber attacks.